

**MICHEL SERRES:
SÍŤ KOMUNIKACE: PÉNELOPÉ**

Nežli byla svedena Diem v podobě hada a nežli s ním počala Dionýsa, začala Persefoné, již Déméter zanechala v jeskyni v Kyané, tkát látku, na níž měl být znázorněn celý svět“ (Podle orfických příběhů).

Představme si diagram v podobě *sítě*, narysovaný v prostoru reprezentace. V daném okamžiku (neboť zcela jasně nahlédneme, že představuje určitý stav nějaké pohyblivé situace) je tvořen řadou bodů (vrcholů), jež jsou mezi sebou spojeny řadou rozvětvení (cest). Každý bod reprezentuje buď nějakou thesis, anebo nějaký fakticky definovatelný prvek vymezeného empirického souboru. Každá cesta reprezentuje vazbu či vztah mezi dvěma či více thesemi nebo determinační tok¹ mezi dvěma či více prvky této empirické situace. Žádný bod ze své definice nemá přednostní postavení ve vztahu k jinému, žádný není tomu či onomu jednoznačně podřazen; mají svou vlastní potenci (jež se v průběhu času eventuálně proměňuje), okruh vyzařování nebo původní determinující sílu. Přestože tedy některé z nich mohou být navzájem totožné, jsou všechny v důsledku toho rozdílné. Totéž platí pro cesty, které přenášejí toky různých determinací proměnlivých v čase. A konečně mezi vrcholy a cestami existuje hluboká reciprocita nebo, chceme-li, dualita. Na vrcholek lze pohlížet jako na průsečík dvou nebo více cest (thesis se může konstituovat jako průsečík většího množství vztahů, anebo se prvek situace může náhle zrodit ze souběhu vícera determinací), a na cestu lze souběžně s tím pohlížet jako na determinaci vytvořenou na základě usouvztažení dvou předem stanovených vrcholů (nějaké nastolení vztahu mezi dvěma thesemi, interakce dvou situací atd.). Běží tedy o síť, jejíž vnitřní diferenci podle libosti maximalizujeme, o pokud možno co nejnepravidelnější diagram. Pravidelná síť s identickými vrcholy a s cestami, které jsou buď sbíhavé, nebo paralelní, anebo jsou ve vztahu normality a ekvivalence, by byl jedním zvláštním případem této „různostranné“ sítě. Anebo máme-li dānu pravidelnou síť, stačí – chceme-li – diferencovat její vrcholy a cesty, nechat je podle potřeby proměňovat, a tím získáme model, který navrhuje. Na druhou stranu se domníváme, že se jedná o formální znázornění pohyblivé situace, tedy situace, která se v průběhu času celkově proměňuje; když například nějaký bod nebo vrchol sítě náhle změní místo (jako více či méně významná figurka – král, dáma, střelec atd. – na šachovnici) a celek sítě se změní na novou síť, v níž se postavení bodů i proměnlivost cest liší. Uvažujme nyní o tomto modelu abstraktně a v každém stadiu uvažování jej srovnáme s tradičním dialektickým argumentem:

1. Jsou-li dány dvě these nebo dva prvky situace, tedy dva vrcholy, dialektický argument tvrdí, že od jednoho k druhému vede jedna jediná cesta; tato cesta je „logicky“ nutná a prochází před jediný bod antiteze nebo protikladné situace. V tomto ohledu je dialektické vyvozování jednosměrné a je charakterizováno jednotností a jednoduchostí

---

¹ Když říkáme determinace, máme na mysli vztah nebo působení obecně: může jít o analogii, dedukci, vliv, protikladnost, reakci atd.

cesty, jednoznačností determinačního toku, který přenáší. Předchozí model je naopak charakterizován pluralitou a složitostí zprostředkujících cest: u tohoto modelu jasně vidíme, že v něm od jednoho vrcholu k druhému existuje ne-li snad tolik cest, kolik jen chceme, tedy přinejmenším velmi vysoký počet, pokud je počet vrcholů konečný. Je tedy zcela jasné, že tento postup může procházet tolika body, kolika chceme, a ve zvláštním případě všemi body. Neexistuje tedy žádný postup, který by byl „logickou“ nutností: ten nejkratší, tj. nejpřímější spojení mezi oběma dotýcnými body, může být eventuelně obtížnější nebo méně zajímavý (méně praktikovatelný) než jakýkoli jiný, který je delší, ale přenáší více determinací nebo je z těch či oněch důvodů momentálně otevřen.² Jedna jediná cesta (nebo soubor vybraných cest), které si teorie, rozhodnutí či dějiny – nebo jakýkoli daný vývoj pohyblivé situace – volí, je tudíž vybrán mezi jinými možnými cestami, určen v rámci jisté distribuce, která může být nahodilá. Neohebný necesitarismus jediného zprostředkování je nahrazen výběrem jednoho zprostředkování mezi jinými. To je nezanedbatelná výhoda, jinými slovy nejjemnější aproximace skutečných situací, jejichž složitost často spočívá ve velkém počtu de iure proveditelných zprostředkování; a za tuto výhodu vděčíme nadřazenosti *tabelárního modelu* nad *modelem lineárním*, anebo faktu, že uvažování *s několika vstupy a mnohačetnými spojeními* je bohatší a pružnější než *lineární zřetězení* příčin, ať je hybná síla tohoto zřetězení jakákoli – dedukce, determinace, opozice atd. Dialektický argument se především stává omezeným případem této obecné tabelární sítě: abychom jej našli, stačí onu síť homogenizovat a vyříznout z ní jedinou sekvenci s ustáleným determinačním tokem, anebo ji promítnout na jedinou přímku. Ve všech případech zjistíme, že tento argument je zvláštní případ, vzniklý projekcí v rámci omezeného hlediska. Dochází tedy k pluralizaci a zobecnění dialektické sekvence, a to díky přechodu – na rovině formálního modelu – od přímky k prostoru: model tak mění *rozměr*; dialektický argument podléhal přesvědčení, že zpružnil a zobecnil veškeré předchozí vyvozování tak, že z přímky učinil *lomenou linii*; ať je však tato linie lomená jakkoli a s jakoukoli četností, stále zůstává ve svém rozměru.³

2. Přejdem od linearity k „tabelaritě“ obohacujeme počet možných zprostředkování, přičemž se tato zprostředkování zároveň zpružňují. Není zde již jedna jediná cesta, nýbrž jejich daný počet nebo jejich pravděpodobná distribuce. Na druhou stranu však kromě jemnosti diferenciací, jichž se dostává spojením mezi dvěma či více *thesemi* (nebo prvky reálné situace), nabízí navrhovaný model možnost diferencovat ne již počet, ale i *povahu a sílu těchto spojení*. Dialektický argument například podél své linearity přenáší pouze *jednoznačný typ determinace*, negaci, protikladnost, překonání, jejíž síla dozajista existuje, ale *není zhodnocena*.⁴ Proto náš model není de iure nikterak redukovatelný na složité splétání mnohačetných dialektických sekvencí: toto proplétání je jen jedním jeho zvláštním případem. Není tomu tak, že by tento model do *mnohasměrnosti svých cest* zaváděl *mnohoznačnost typů různých vztahů* a *hodnocení síly každého z nich*, jež by even-

² Tato neurčenost postupu je podmínkou *lsti*.

³ Tento rozměr je nejčastěji časový. Odtud velký filosofický problém, který řešila celá tradice: logika nebo časovost? Zde analyzovaný model tuto alternativu mezi konsekvencí a sekvencí ruší.

⁴ Tato síla není kvantifikována, protože je vždy pokládána za globálně determinující: je tedy vždy hrubě maximalizována. Zkušenost nicméně s dostatek ukazuje, že existují prahy, pod nimiž protichůdná síla nic nedeterminuje. Antitetická povaha antiteze nestačí: to je dialektikům známo.

tuelně bylo diferencované. Každá cesta, znázorňující vztah či korespondenci obecně, naopak přenáší *určitý daný tok* nějaké *akce* či reakce: kauzalitu, dedukci, analogii, zvratnost, vliv, kontradikci atd., z nichž každý je alespoň *de iure kvantifikovatelný* v rámci svého druhu. A každý z těchto toků může být kromě toho na jedné a téže cestě eventuelně oboustranný, takže žádnou dialektickou sekvenci nelze předvídat: dva vrcholy totiž mezi sebou mohou udržovat vztahy vzájemné kauzality, reverzibilního ovlivňování, ekvivalentní akce a reakce nebo dokonce návratného působení (*feed-back*, jak ho znají kybernetici). A daný vrchol může konečně *přijímat* současně vícero determinací (nebo *být jejich zdrojem*), z nichž každá se co do povahy liší, každá je odlišena co do síly či kvantity působení. Jednoznačnost protikladnosti je tedy nahrazena diferenciací typů a kvantit determinace, již je každý vrchol výběžkem a zároveň představuje zdroj jejich plurality: dialektický argument je zde tedy co do své hybné síly či determinačního dynamismu zobecněn.

3. A protože vrcholek může být takto vícenásobně determinovaný (a díky kvantitativním variacím pod-determinovaný, nad-determinovaný atd.), tj. znázornitelný protínáním nebo souběhem zcela odlišných, ba dokonce i relativně či striktně protikladných linií a akcí (kauzalita, nezávislost, podmíněnost, kontradikce, analogie, jinakost atd.), nelze postulovat ekvivalenci – tedy rovnocennost – každého z nich, ať už je chápán jako výběžek nebo jako původ, jako recepce nebo jako zdroj. Tuto síť lze tedy dosti snadno srovnat s jakousi šachovnicí: na této šachovnici se vyskytují figurky, jejichž působnost je *de iure* ekvivalentní, avšak jejich aktuální působnost se proměňuje podle jejich vzájemného postavení v daném okamžiku vzhledem k celkovému rozložení figurek a jejich komplexní distribuci ve vztahu k síti, již představuje protivníková hra; vyskytují se však na ní i figurky s odlišnou působností (král, dáma, věž, střelec...), které jsou zdroji (nebo přijímатели) determinací, jež jsou z definice či povahy diferencované podle daných cest (přímky, diagonály, sloupce, lomený postup...), ale jejich působnost také závisí (podobně jako působnost ekvivalentních figur) na jejich rozložení a distribuci v čase. Jak na šachovnici, tak v našem modelu tedy existují determinace diferencované co do povahy, co do kvantity toku, co do směru, a souběžně s tím i determinující (nebo determinované) prvky, diferencované co do povahy a situace. Vše potom vypadá tak, jako kdyby moje síť byla složitým a neustále se vyvíjejícím celkem, reprezentujícím nestabilní rozložení působnosti, která jemně distribuuje své zbraně či argumenty v nepravidelně spleteném prostoru. Dialektický argument je potom chudým a mimořádně omezeným případem boje probíhajícího konstantním směrem – byť by měl tvar lomené linie – a odehrávajícího se výhradně mezi dvěma figurkami se stejnou působností, tj. mezi dvěma prvky oddělenými určitou danou a konstantní vzdáleností v jednom privilegovaném směru, jež vstupují do otevřeného konfliktu v přesně určeném momentu, kdy jeden z nich dospěje k ekvivalentní působnosti prostřednictvím práce a kultury (čímž se zvláštním způsobem ukazuje, že *nevidí do hry druhého*), přičemž tento konflikt je ukončen obsazením nějakého privilegovaného bodu (který je rovněž slepou uličkou, tím, co narušuje lineární sekvenci), na němž se nacházel poražený předchůdce. Tento případ je tak chudý, že jeho paradigma si lze představit jen v obecném rozměru biologického života, ve svalové hře boje na život a na smrt, odehrávajícího se mezi dvěma protivníky, z nichž jeden je ovládající a druhý ovládaný, jež byli v určitém momentu stejně silní a stejně vyzbrojení, přičemž je ovšem zvolen okamžik, kdy jeden slábne a druhý sílí: jde o případ pána a raba. Obecněji se zde jedna diferencovaná a nestabilní síť působnosti *mísí* s jinou nestabilní a diferencovanou sítí působnosti

(vzdálenost je překlenuta), a to *ve všech směrech v prostoru*. Komplexní strategie, v níž se zvyšuje počet bojovníků, v níž se diferencuje jejich síla (dva Curiatiové postupně zvítězí nad dvěma Horatii, avšak jeden Horatius je díky lsti roven třem Curiatiům), strategie, jež se proměňuje podle jejich postavení v průběhu času, a jež tedy může maximalizovat působnost díky proměně situace (jako poslední Horatius), nahrazuje biologický boj na život a na smrt, nekonečné množství možných lstí nahrazuje jedinou lest smrtelného střetu, onu obhroublou lest spočívající ve statečnosti, jež získává život tomu, kdo se zdál pohrdat smrtí.

4. Než však budeme v tomto tématu pokračovat, všimněme si, že model v podobě sítě vyjadřuje nový situační prvek, který dialektickému argumentu uniká. Plurální diferenciace a nepravidelnost prostorové distribuce vrcholů a cest umožňuje chápat (a zakoušet) místní a chvilková sdružení specifických bodů a vazeb, tvořící určitou dobře definovanou a vymezenou rodinu se samostatnou determinující působností. Jinými slovy, v celku síť je možné vytyčit omezené a lokálně dobře uspořádané podmnožiny, jejichž prvky by bylo lze přirozeněji vztáhnout k této části spíše než k celkovému souboru (přestože je k němu vždy lze vztáhnout *de iure*). Tyto prvky se uspořádávají po částech, a tedy tvoří rodinu, jejíž místní determinující působnost je větší, než kdybychom prostě sečetli determinující působnosti každého z nich. Takto se definují silně uspořádaná lokální seskupení, která mohou existovat společně s jinými seskupeními tohoto typu a navzájem mezi sebou složitě *interferovat*, a tato seskupení se odlišují od celkového souhrnu sítě. Toto rozlišení lokálnosti a celkovosti, souboru, množiny a podmnožiny, je dosti zjevná v modelech hry: dáma, šachy nebo obyčejné karetní hry, kde určitá distribuce, určité rozdělení vytváří celkovou danou veličinu složenou z různých prvků, přičemž ty či ony prvky se eventuálně mohou uskupovat po třech, čtyřech nebo pěti... do specifických souborů (postupka, carré, full...), jejichž determinující působnost je silnější než součet působností každého prvku. Uvnitř celku tedy mohou existovat lokální totality, které jsou opět diferencovány mezi sebou a udržují vzájemné vztahy, jež jsou tak četné jako prvky samy. V hvězdném prostoru lze vytyčit lokální souhvězdí, galaktická spojení, planetární systémy atd. Je zřejmé, že dialektický argument je příliš slabý, než aby činil rozlišení mezi lokálním a globálním, a postuluje pouze totality, které lze ostatně jen těžko přesně definovat. A zatímco je známo, že nějaká thesis (nebo situační prvek) může mít tu či onu *váhu* podle toho, zda se vztahuje k sobě samému, k té či oné lokální podmnožině nebo k celku síť, do níž je vložen, dialektický argument není schopen zjemnit svou analýzu tak, aby překročila dvojici totalita-rozpor, přičemž jedno je momentem druhého a naopak. Tím, že model zjemníme a zkomplikujeme, se tedy opět přibližujeme skutečnosti díky zobecnění metodické techniky. Podle libosti si lze ověřit, že nějakou danou historickou situaci lze lépe aproximativně vyjádřit jednou technikou spíše než jinou. Pojem plurality původních pod-totalit je očividně zásadní: umožňuje vytríbenější přístup, než jaký nabízejí hrubé teze založené na faktografii nebo na globálních zákonech, na epistemologickém atomismu nebo deduktivním encyklopedismu.

5. Diagram v podobě sítě znázorňuje – teoretické nebo skutečné – rozmíst'ování v podobě prostorového rozvrhování a distribuce thesí nebo událostí. V rámci tohoto rozvrhování a uvnitř této distribuce fungují situační směny, proměny determinačního toku, uskupování lokálních podmnožin atd. Jde o směny, proměny a uskupování, které probíhají současně v prostoru (odtud diferenciace sítě v daném okamžiku) i v čase. Existuje tedy,

lze-li to tak říci, určitá globální transformace a určitý globální vývoj situace v časoprostoru. O této transformaci lze tvrdit minimálně jednu věc, která obecně uniká jakékoli jiné metodě uvažování. Vraťme se s tímto zřetelem k paradigmatu, jež představuje situace HRY. Na šachovnici vidíme boj dvou diferencovaných a odlišných sítí, jež probíhá v podobě *oboustranného jemného pronikání těchto dvou sítí*. V časoprostoru hry dochází k transformaci každé sítě, a to tak, že každá se mění sama za sebe a podle transformace té druhé. Celková situace se tedy vyznačuje velice složitou pohyblivostí a takovou fluiditou, že prakticky nelze předvídat, co se stane po dvou tazích. Řekneme tedy, že je nemyslitelné, abychom postulovali zákony předpovídající vývoj nějaké reálné situace, jež je ještě nestálější než ta, se kterou se setkáváme na šachovnici. Na to nám někdo odpoví, že je možné rozlišovat přinejmenším *dva typy situace*, které lze jasně spatřit v herní síti stejně jako v pohyblivých situacích historických nebo ve všech typech vývoje, jímž procházejí dějiny poznatků. Ve skutečnosti existují *pod-determinované* (a občas v posledku dokonce *nedeterminované*) *přípravné globální situace* a *nad-determinované* (a občas dokonce v posledku „*pandeterminované*“) *rozhodující globální situace*. Během jistého časového cyklu dochází k pomalému a *pravděpodobnostnímu* přibližování jedné herní sítě ke druhé; vládne zde pod-determinace a pravidla náhody; nakonec by bylo možné říci, že u jistých her je naprosto jedno (nedeterminovanost), zda začnete tahem této figurky spíše než nějaké jiné. Vzájemné prolínání obou her se s postupem času strukturuje stále výrazněji a vše probíhá tak, jako by docházelo k *postupnému naplňování pojmu determinace*. Dojde k některým tahům, jejichž determinace je vzhledem k celku průměrná, a poté k dalším, jejichž determinovanost je stále silnější, až k tahu absolutně rozhodujícímu, kdy se uvnitř PRINCIPIÁLNÍ lokální podmnožiny celá hra ukončí matem. Tento poslední tah je horní hranicí nad-determinovanosti, stejně jako byl první tah spodní hranicí pod-determinovanosti. Navrhovaný model tedy umožňuje *stupňovat determinaci v časoprostoru* od maximální pravděpodobnosti k jednoznačné nutnosti; kromě toho ale také umožňuje obměňovat *samotný gradient tohoto stupňování*. Od pravděpodobného k rozhodujícímu, od přípravné fáze k fázi vytrálosti lze totiž postupovat více či méně rychle: jsou-li dány ty či ony výchozí tahy, lze k „matu“ dospět po pěti, čtyřech, třech tazích. Postupné zaplňování pojmu determinace může být bleskové, více či méně zrychlené, rychlé, zpožděné, pomalé a v posledku vůbec žádné: ve skutečnosti existují případy, kdy se v průběhu určité globální situace, jež může být libovolně dlouhá, postupuje od počáteční nedeterminovanosti k nové, konečné nedeterminovanosti, přičemž výsledek, jak se říká, je nulový. Jinými slovy, *spád* dějinného pokroku směrem k rozhodující distribuci může být nulový, průměrný, silný, vzestupně asymptotický atd.: takto více či méně rychle dospíváme ke *krizi*, která lokálně či – pokud je rozhodující – globálně restrukturuje historickou situaci či soubor poznatků. K získání téhož výsledku by bylo možné uvést příklad složité elektrické sítě zahrnující různé a diferencované odpory, kapacity atd., a ukázat, že s touto sítí se dá manipulovat *n* způsoby, dokud není nalezeno naddeterminované krátké spojení.

Prvotní rozlišení mezi dvěma typy situace, totiž přípravné a rozhodující, je tedy méně zajímavé než různé četné způsoby, jimiž jedna celková situace přechází (anebo občas nepřechází) do jiné. Zdá se nám, že zde držíme oba konce řetězu, který filosofové dějin kdysi dávno přetřhli; na jedné straně je bytostná nepředvídatelnost v nekonečném pluralismu událostního dění; na straně druhé je svrchovaný zákon a přísné zřetězení mo-

mentů určité souslednosti. Vše probíhá tak, jako by se složité prostorové distribuci na jedné straně nedařilo uspořádaně mobilizovat, jako by si uvědomovala vše, ale zároveň se ztrácela v jemných diferenciacích synchronie; a jako by na druhou stranu bylo možno dospět k zákonu jen arbitrárním výběrem rozhodujících momentů diachronie, promítnutým na ochuzenou přímku, jemuž se v posledku daří brát v potaz jen minimum věcí. Takže buď zůstaneme u filosofie nahodilosti, anebo se držíme chudých zákonů s jednoznačnou a neměnnou determinací. Hra mezi těmito dvěma „vizemi“ je tak nekonečná, jak jen se nám zachce: pluralista snadno upozorní dialektika na chudost jeho struktur a na vždy obnovovanou chybnost jeho perspektivy (a jestliže dějiny věd něco ukazují, potom přinejmenším to, nakolik je ohlašovatel či dogmatický hlasatel budoucnosti vždy zneuznáván: neví totiž, že – jak ukazuje matematika – nelze předvídat dále než dva tahy dopředu). Když se dialektik poučí a spolkně všechnu hanbu, přemění své zákony na zákony adaptační, tj. přijme změnu jako takovou a změkčí ji do podoby událostního dění probíhajícího v časové sekvenci, zatímco pluralista zůstával u prostorové distribuce. Držet oba konce řetězu znamená pochopit, jak *daná změna postupuje od pravděpodobného k naddeterminovanému*: místo abychom si arbitrárně zvolili souslednost neměnných a rovnomocných determinací, je třeba nalevo otevřít neměnnou determinaci do plurality možných pod-determinací, a napravo otevřít její jednoznačnost do nad-determinace. Reálný proces se potom nemůže vyvíjet jinak (leďa s jemnými variacemi na tento zákon) než mezi dvěma limitami (slabou a silnou) různých determinací, a v nejjednodušším případě od pravděpodobnosti k nad-determinaci, od statisticky distribuovaného stavu k rozhodujícímu uzlu, od nahodilé herní situace k nutně vyžadovanému (a nutně vyžadujícímu) tahu. Anebo lépe řečeno toto je *zákon elementárního cyklu určitého procesu*: tento základní zákon zní, že obecná situace se vždy přeměňuje tak, že postupuje od pravděpodobnosti k nad-determinaci.

6. Je tedy nutné se vrátit k tradičním pojmům příčiny, podmínky, účinku atd., zkratka k oné teorii, kterou klasické filosofie tak často analyzují a kterou současníci tak zvláštním způsobem přecházejí mlčením – k teorii kauzality. Uvažujme o nějakém výseku z naší sítě: ihned uvidíme, že nějaký tok na nějaké cestě (nebo na více cestách) může postupovat od nějakého vrcholu k jinému (nebo od vícera vrcholů k jiným) v nějakém čase: to závisí na zpožděních, která bude podstupovat. Tento čas může být nekonečný, konečný – velmi dlouhý, velmi krátký – ba nakonec i vůbec žádný. Potom je možné uvažovat o příčině bez následku – o komunikaci, která se ztrácí, o ztracené kauze – nebo o příčině, jež je současná se svým následkem.⁵ Ale pluralita spojů sjednocujících vrcholy jasně vnucuje myšlenku určitého zpětného působení, tj. bezprostředního dopadu účinku na příčinu, anebo spíše zpětného působení vrcholu-recepce na vrchol-zdroj. Kauzální tok již není kauzální, protože kauzalita již není nezvratná: ten, kdo chce ovlivňovat, je náhle ovlivňován výsledkem svého ovlivňování. Abychom se vyjádřili v souladu s jinými modely, mezi oběma póly existují proudy indukce, hysteresis, rušení, tedy proměnlivé časové úseky, které mohou být nekonečně krátké, účinky feedbacku nebo návratné napájení směřující ke zdroji. Na pojem kauzality je tedy třeba aplikovat strukturu komplikovanosti ve všech jejích determinacích a definovat různé *typy polo-cyklických kauzalit*. Možnosti aplikace této teorie

---

⁵ Komunikační tok kromě toho může být tranzitivní nebo netranzitivní.

polo-cyklické kauzality jsou mimořádně četné a různorodé. Má tu výhodu, že narušuje logickou nezvratnost konsekvence a časovou nezvratnost sekvence: zdroj a recepce jsou zároveň následkem i příčinou.

To je tedy stručný popis hlavních charakteristik oné sítě. Každý snadno pochopí, že tato síť tvoří abstraktní filosofickou strukturu s četnými modely. Stačí dát jejím prvkům, vrcholům, cestám, komunikačním tokům atd. ten či onen vymezený obsah, a může se stát skutečně použitelnou metodou. Abychom se o tom přesvědčili, stačí ujištění, že může být vyplněna jak obsahy čistými, tak obsahy empirickými: a tím pádem může být, pokud jde o její čistý pól, matematikou, teorií grafů, kombinatorickou topologií, teorií schémat; na pólu aplikačním se může stát skvělým nástrojem pro pochopení dějin. Je to možné jen proto, že definitivně ruší *linearitu* tradičních pojmů: komplexnost již není překážkou pro poznání nebo, což je ještě horší, deskriptivním soudem, nýbrž nejlepším pomocníkem vědění a zkušenosti.

Z francúzskeho originálu *Hermès I. La Communication*, s. 11 – 20 přeložil Jozef Fulka.